

Argamum

Necropola tumulară

Săpăturile arheologice din anii 1988, 1990–1996

VASILICA LUNGU

Necropola tumulară, atribuită perioadei locuirii grecești a cetății Orgame, ocupă o întinsă zonă în fața porții de vest a fortificației romane târzii. Perimetrul se delimitează între ultimul val de apărare a cetății la est, culmea dealului Dolojman la vest și apele lacului Razelm la nord și sud (cca 120 ha).

Cercetarea sistematică a necropolei grecești a debutat în anul 1990. La acea dată terenul se afla în circuitul agricol, iar arăturile repetate scoteau an de an la suprafață cantități impresionante de material arheologic. Din loc în loc se evidențiau aglomerări de pietre și fragmente ceramice. Perieghzele efectuate până atunci de către membrii colectivului de arheologi de pe șantierul Orgame-Argamum consemnaseră o frecvență mare de material grecesc în partea de nord a peninsulei, acolo unde terenul este mai ridicat. Cota maximă este atinsă la limita sa nordică, mărginită de apele lacului Razelm. Spre sud terenul coboară în pantă lină și capătă aspectul unui platou. Aici s-au găsit mai des monede și fragmente ceramice din epoca romană și romano-bizantină.

Primul sondaj, realizat în anul 1988, a avut ca obiectiv investigarea a două aglomerări de pietre aflate la cca 800 m de ultimul val al cetății romane și dispuse de o parte și de alta a unei văi naturale. Rezultatele obținute cu acest prilej au impus elaborarea unui plan sistematic de cercetare. Aplicarea lui a fost posibilă din anul 1990, când Muzeul Delta Dunării (actualul Institut de Cercetări Eco-Muzeale – Tulcea) a suplimentat fondurile bănești alocate pentru susținerea șantierului arheologic al cetății greco-romane Orgame-Argamum.

Din anul 1990 până în anul 1996¹ săpăturile din perimetrul atribuit necropolei s-au desfășurat pe două sectoare importante.

I. Primul sector, nr. I, cercetat între anii 1990–1995, amplasat într-o zonă central-vestică a necropolei, este ocupat de grupuri de morminte datate în secolele IV–III a.Chr. (fig. 1).

II. Al doilea sector, nr. II, deschis în anul 1995, se află la limita nordică a necropolei, în vecinătatea ultimului val de apărare a cetății romano-bizantine. Aici au fost descoperite cele mai timpurii morminte, atribuite populației grecești, datate între sfârșitul sec. VII și prima jumătate a sec. VI a.Chr. În aceeași arie au mai fost dezvelite și morminte tumulare de la începutul sec. III a.Chr.

¹ Descoperirile din necropola de la Orgame au făcut obiectul mai multor comunicări prezentate de semnatara rândurilor de față la diferite congrese și simpozioane:

– 1992, Cluj-Napoca, *Repertoriul iconic ca reflex al realului* (Seminarul Național de Etno-arheologie);

– 1994, Istanbul, *Remarques sur la chronologie des timbres thasiens à propos d'une tombe du IVe siècle av. J.Ch.*, (Colocviul Internațional cu tema „La production et le commerce des amphores anciennes en mer Noire”);

– 1995, Tulcea, *Burial Practices and the Social Hierarchy in Orgame Necropolis*, (Al II-lea Simpozion Internațional de Arheologie Funerară);

– 1995, București, *Orgame – Necropola tumulară*, Sesiunea „Orgame-Argamum – 30 de ani de cercetări arheologice”, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București;

– 1995, Tulcea, *Une tombe du IVe siècle av. J.-C. dans la nécropole tumulaire de la cité d'Orgamé-Argamum*, *Peuce* 11, p. 231–263.

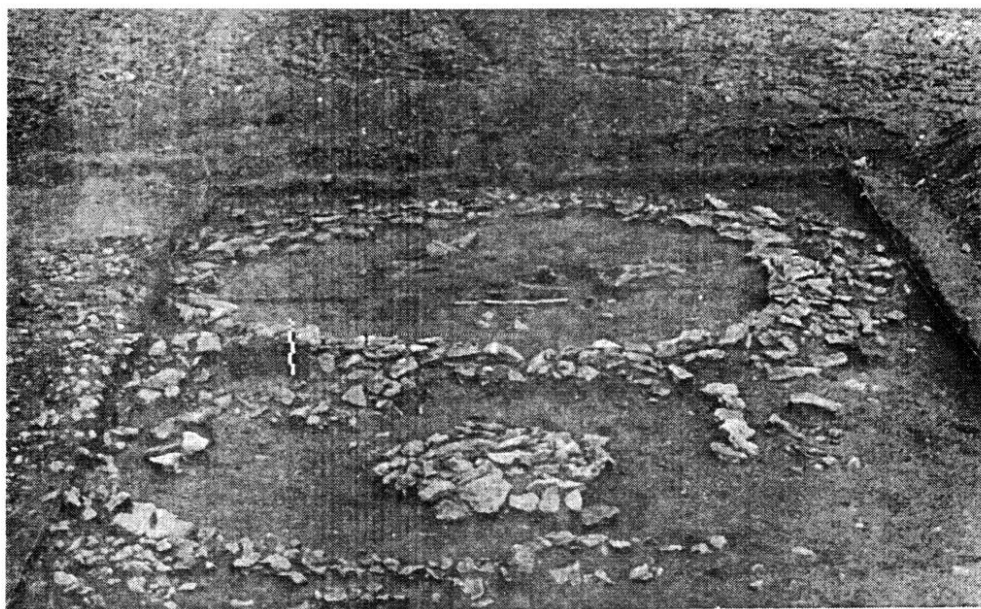
– 1996, Thessaloniki, *Orgamé – la nécropole tumulaire* (Colocviul Internațional „Les Grecs autour de la mer Noire”);

– 1996, Forlì, *Archaeological Data and Literary Sources about the Greek – Indigenous Relations at the Danube Embouchures* (Al XIII-lea Congres Internațional de Pre- și Protoistorie, Forlì, Italia).

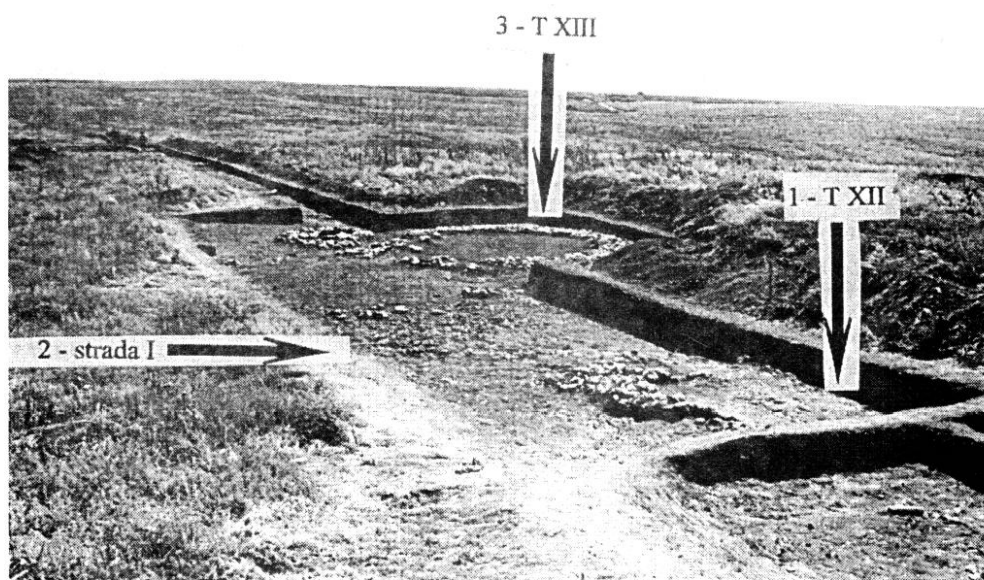
Sistemul de săpătură aplicat este format din secțiuni magistrale pe direcțiile est-vest-sud-nord, completate cu casete mari dispuse lateral. Această alternanță a fost impusă de starea actuală de

funerare și eșalonarea lor stratigrafică.

Până în prezent au fost astfel dezvelite 14 morminte de incinerare din perioada cea mai veche a ocupării sitului (sfârșitul sec. VII – prima jumăta-

a

b

Fig. 1. Orgame. Necropola tumulară: a, complexul familial al tumulului T IV (săpături 1990); b, complexul familial al tumulului T XIII (săpături 1993).

conservare a tumulilor, grav afectați de pe urma arăturilor periodice. Prin aplicarea acestui sistem am urmărit cercetarea unor suprafețe largi, marcate prin concentrări deosebite de material arheologic. Eficacitatea metodei de lucru adoptate constă în reconstituirea limitelor complexelor

te a sec. VI a.Chr.) și cca 41 de morminte din sec. IV–III a.Chr., realizate într-o manieră asemănătoare celor mai timpurii.

Ca rezultat al cercetărilor de suprafață, mai consemnăm și prezența fragmentelor ceramice din sec. V–II a.Chr.

Materialul arheologic descoperit recent în sectorul mormintelor arhaice se află încă în laboratorul de restaurare-conservare și, de aceea, observațiile care urmează a fi expuse privesc mai mult primul sector. Cumularea datelor din campanii efectuate deja atestă existența unor segmente divizionare care compun un *model* specific de exploatare a spațiului funerar. Acesta se reflectă în prezența unor structuri tumulare formate din mai multe elemente, dispuse în aliniamente paralele. Ele se pot reconstitui deocamdată doar pe direcția est-vest, direcție impusă de existența unei suc-

de față au fost investigate trei asemenea complexe, datate între începutul sec. IV și a doua jumătate a sec. III a.Chr. Alte trei complexe din aceeași perioadă au fost cercetate doar parțial și ele rămân în continuare în atenția noastră.

În toate complexele cercetate se remarcă prezența constantă a ritului incinerăției, care trebuie pus în legătură cu utilizarea colectivă a unui loc de ardere unic și/sau cu cea a locurilor de ardere familiale sau individuale. De aici decurg și variațiile observate în construirea mormintelor (fig. 5):

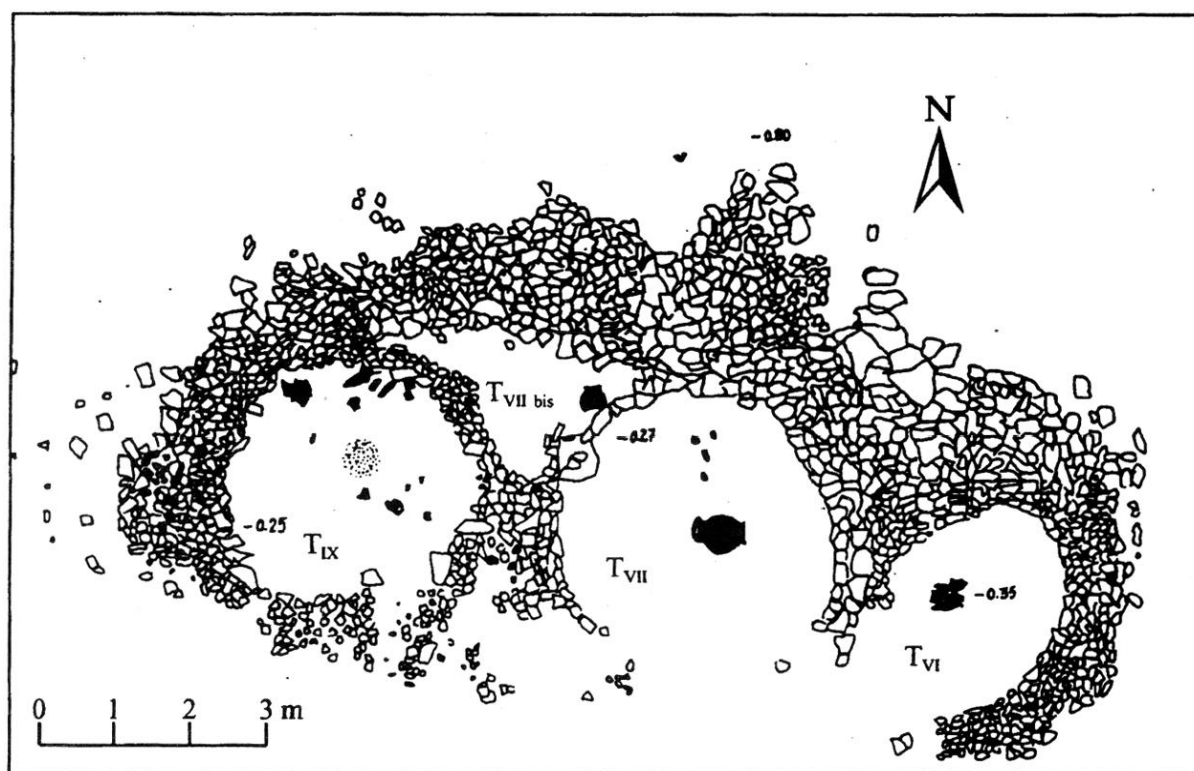

Fig. 2. Orgame. Necropola tumulară (1991): complex familial format din T VI (incinerăție în urnă); T VII (incinerăție în urnă); T VIIbis (incinerăție în urnă); T IX (incinerăție cu depunere simbolică).

cesiuni de străzi cu o lățime variind între 5 și 7 m, la intervale de 15 m. Traseele a două dintre cele trei străzi identificate în timpul săpăturilor arheologice pot fi observate și pe o fotografie aeriană din 1959, care prezintă însă mari dificultăți la interpretare din cauza calității slabe de redare.

STRUCTURA MORMINTELOR

Mormintele sunt realizate în plan circular, concentrate în ansambluri tumulare familiale, formate din patru până la opt elemente, dispuse variat pe o suprafață de până la 15 m.p. Până în momentul

1. incinerarea defunctului cu realizarea mormântului peste rug;
2. incinerarea defunctului în afara mormântului:
  - a) probabil în locuri de ardere familiale, cu depunerea simbolică într-un spațiu special amenajat (fig. 2, T_{IX});
  - b) în locuri colective, cu depunerea completă a resturilor cinerare în urnă. (fig. 2, T_{VII}, T_{VI}, T_{VIIbis});
3. cenotaf.

În primul caz – incinerăția *in situ* – resturile

cinerare rezultate din arderea defunctului, împreună cu obiectele personale și ofrandele aduse în momentul arderii sau după consumarea acesteia, erau abandonate pe rug. Peste ele erau adăugate straturi de pământ și piatră, marcate uneori prin practicarea altor etape de ritual specifice, ca în cazul tumulului T IV, unde, între primul și al doilea strat de pământ, se aflau depuse în cerc mai multe amfore.

În al doilea caz, arderea era urmată în mod obligatoriu de o serie de operațiuni de transfer al vestigiilor. Oasele erau triate, apoi adunate într-o urnă sau depuse direct într-un spațiu mai mult sau mai puțin amenajat, nu departe de locul de ardere. Arderea se încheia și aici întotdeauna cu depunerile de ofrande deasupra rugului. Dovada o constituie semnalarea unor vase cu asemenea destinație, găsite cel mai adesea în stare fragmentară și cu urme de ardere secundară. O altă serie de ofrande se compune din cele depozitate în momentul construirii mormântului. Acestea se identifică prin prezența obiectelor fără urme de ardere secundară și găsite întregi sau sparte doar prin presarea pământului. Interesant de notat este că diferența de ardere se reflectă în tipul de mormânt. În situația mormintelor cu depunere simbolică pe loc, găsim adesea fragmente ceramice de la vasele cu ofrande care însoțeau defunctul în timpul arderii, iar cantitatea de oase este întotdeauna foarte mică. În celelalte situații, întreaga cantitate de cenușă rezultată din incinerarea defunctului era depusă în urnă și, odată cu ea, și ofranda. Aceasta este semnalată prin vase fără urme de ardere secundară – ca în cazul tumulului T VI, cu depunere într-o hydria a cenușii rezultate din arderea unui copil/adolescent, însoțită de un unguentariu miniatural.

Cea de-a treia categorie o evidențiază situațiile în care arhitectura mormântului se respectă, dar lipsesc resturile cinerare, fiind prezente doar ofrandele depuse într-un mormânt gol.

MARCAREA

Este de presupus că mormintele purtau marcați. În cadrul grupului familial, mormântul principal constituia prin dimensiunile lui un element de marcaj. Prin statutul său special identificat la diferite nivele de comportament ritual – tratarea cadavrului, mulțimea și calitatea ofrandelor,

complexitatea construcției funerare – acesta devine martorul practicării unui cult al mormântului pe parcursul a două generații cel puțin.

Dincolo de semnificarea printr-un tip special de mormânt, mai semnalăm aici o serie de elemente care susțin ideea de marcare directă sau simbolică:

- prezența unor aglomerări de pietre de formă circulară în apropierea unor morminte indică posibile altare familiale sau individuale;

- identificarea în centrul mormântului principal din T XII, m 1, a unei amenajări circulare din pietre care urcă de la nivelul rugului până la ultimul strat de protecție al tumulului; printre aceste pietre au fost găsite mai multe fragmente ceramice de la vase purtătoare de ofrande;

- descoperirea unui fragment de stelă funerară marcat cu litera Σ, printre pietrele din mantaua aceluiași complex;

- modul de realizare a cuvertei din pietre de la mormântul cenotaf T XIII, m 3, unde se remarcă o zonă cu pietre aranjate foarte strâns ca pentru a susține un obiect în poziție verticală, în genul vâslei de pe mormântul lui Elpenor (Homer, Iliada);

- altarul cu stelă descoperit în anul 1995 în TB 95, m 1.

OFRANDE (fig. 3, 4, 5, 6)

Din totalul de 41 de morminte aflate în diferite stadii de conservare, databile în sec. IV–III a.Chr., am selectat un grup de 29 cu elemente mai bine păstrate și suficiente pentru a fi supuse analizelor statistice. Criteriul selecției l-a constituit, deci, gradul de conservare a mormântului.

La o primă însumare a materialului arheologic restaurat și înregistrat, avem la dispoziție un număr de 183 de piese, care reprezintă cca. 80% din total. Acestea se pot repartiza în următoarele categorii:

Categorii	Grupuri	Forme
I. CERAMICA	cu figuri roșii cu firnis negru west-slope lucrată la roată modelată cu mâna	28
II. METAL		strigiliu, monede, cuțit, bijuterii, vârfuri de săgeți.

În toate cele 29 de morminte, ceramica este prezentă prin una până la nouă forme, în timp ce obiectele din metal au fost identificate numai în zece morminte, prin una până la două forme. Unele dintre tipurile ceramice prezente în inventarele mormintelor au fost ilustrate în lucrarea de față după cum urmează:

Talcott, 319; amfore (secol IV a.Chr.): 4. Mende: Brasinskij, 26–27; 5. Solocha I: Zeest, 359; 6. Thasos: Bon, tip I b.

Fig. 4: 1. lekythos cu decor în rețea: 360–350, Kovacsovics, KERAMEIKOS, Grabbezirk X, 16; 2. cup-scyphos attic: 400–380, Sparkes-Talcott, 621–622; 3. bol attic: 360–330, Puits Valma, 22–

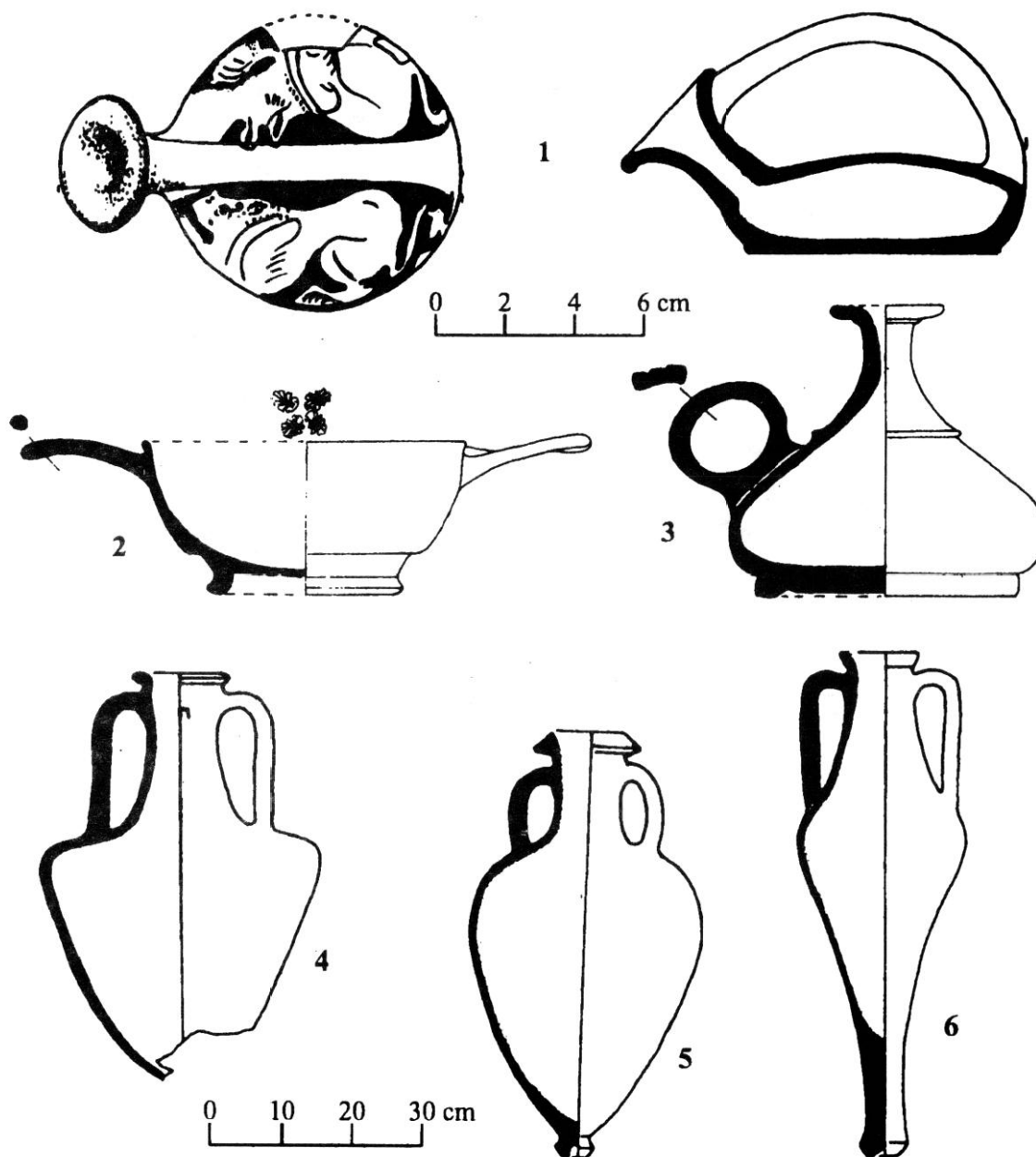

Fig. 3. Orgame. Necropola tumulară. Tipuri ceramice descoperite în inventarele funerare.

Fig. 3: 1. askos cu figuri roșii: prima jumătate a secolului IV a.Chr., tip I Beazley, C–D, Hoffmann; 2. bolsal attic: al doilea sfert până la mijlocul secolului IV a.Chr., Kerameikos, Knigge, 351, 3 (Taf. 67); 3. guttus attic, în jur de 350, Sparkes-

23; 4. myke: a doua jumătate a secolului IV a.Chr., Alexandrescu: sfârșitul secolului V – începutul secolului IV a.Chr., 122; 5. vas lucrat cu mâna; 6. amforă locală cu angobă maroniu-roșcată.

O primă observație ce se desprinde din parcurge-

rea tabelului selectiv ar fi că importanța obiectelor din morminte trebuie legată nu de valoarea lor intrinsecă de produse meșteșugărești, ci de semnificațiile care le sunt atribuite prin îndeplinirea normelor de ritual. Acestea se pot referi la conținutul

cu caracter religios. Prezența lor reflectă atitudini și comportamente umane adoptate în împrejurări esențiale.

Privită sub aspectul calității și cantității mobilierelor funerare, necropola Orgamei devine compa-

Fig. 4. Orgame. Necropola tumulară. Tipuri ceramice descoperite în inventarele funerare (scări diferite).

lor, la rolul lor ritual, la asocierile de forme, toate semnificând convertirea utilităților din viața cotidiană în simboluri ale credințelor și manifestărilor

rabilă nu numai cu necropolele orașelor grecești din nordul și din vestul Mării Negre (Olbia, Histria, Apollonia), dar și cu cele din extremitatea

I. cu ardere pe locul ridicării tumulului:

II. cu ardere în afara mormântului:

a) depunere în urnă:

b) depunere pe sol:

III. cenotaf:

◆: T I; T II a; T IV m1; T X m1; T XII m1;

⊙: T III m1; T VI; T VII; T B 95 m2;

○: T II b; T IV m2; T IV a, b; T V; T IX;
T X m2; T XI; T XII m2, m4, m5,
m6, m7; T XIII m1, m2, m4; T XIV;
C III m2.

□: T XII m3, T XIII m3.

TOTAL: 29

○ - 62,07 %
◆ - 17,24 %
⊙ - 13,79 %
□ - 6,90 %

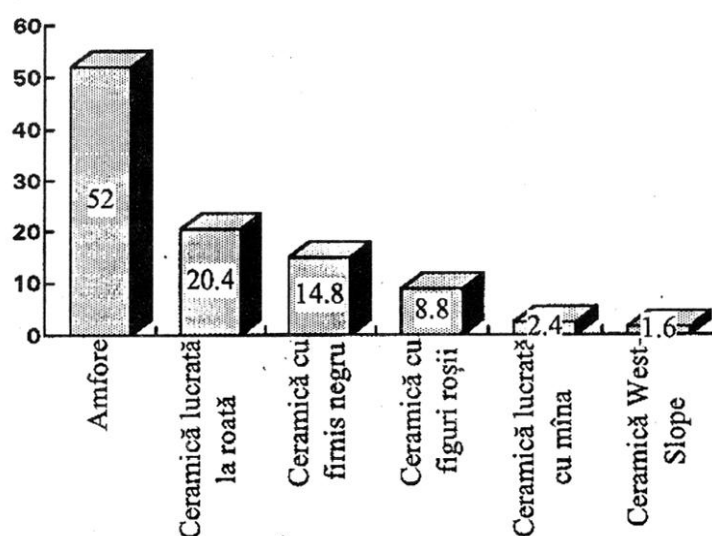
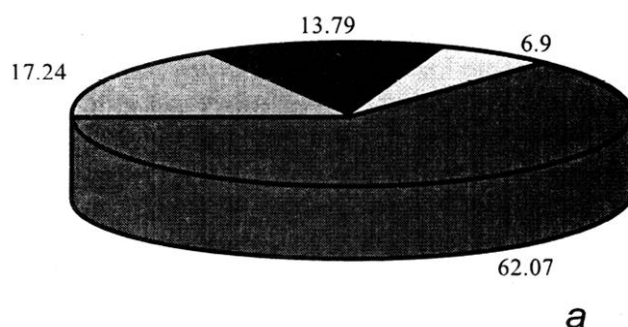

Fig. 5. Orgame. Necropola tumulară: a. tipuri de morminte; b. frecvența grupurilor ceramice în eșantionul de 29 morminte (sec. IV-III a.Chr.).

occidentală de pe țărmul iberic sau italic, sau chiar cu cele din Grecia (Atena, Kerameikos).

Majoritatea inventarelor funerare se compune din grupuri comune cu firnis negru, cu angobă sau produse ale atelierelor locale. Ceea ce le diferențiază sunt asocierile de forme în inventarele individuale. Nu este, deci, vorba de o producție ceramică cu caracter funerar, ci de o alegere operată în repertoriul vaselor utilitare, în

vederea satisfacerii exigențelor ritualului funerar.

După părerea noastră, aceste criterii justifică frecvența deosebită a anumitor forme în detrimentul altora. Dominarea cantitativă a cănilor, *fish-plate*-urilor, amforelor și *lekythoi*-lor anunță mai degrabă obligativitatea practicării anumitor ofrande și efectuarea de libații în împrejurări speciale. Diferențele de ritual rezultate din compararea necropolelor orașelor milesiene din nordul și

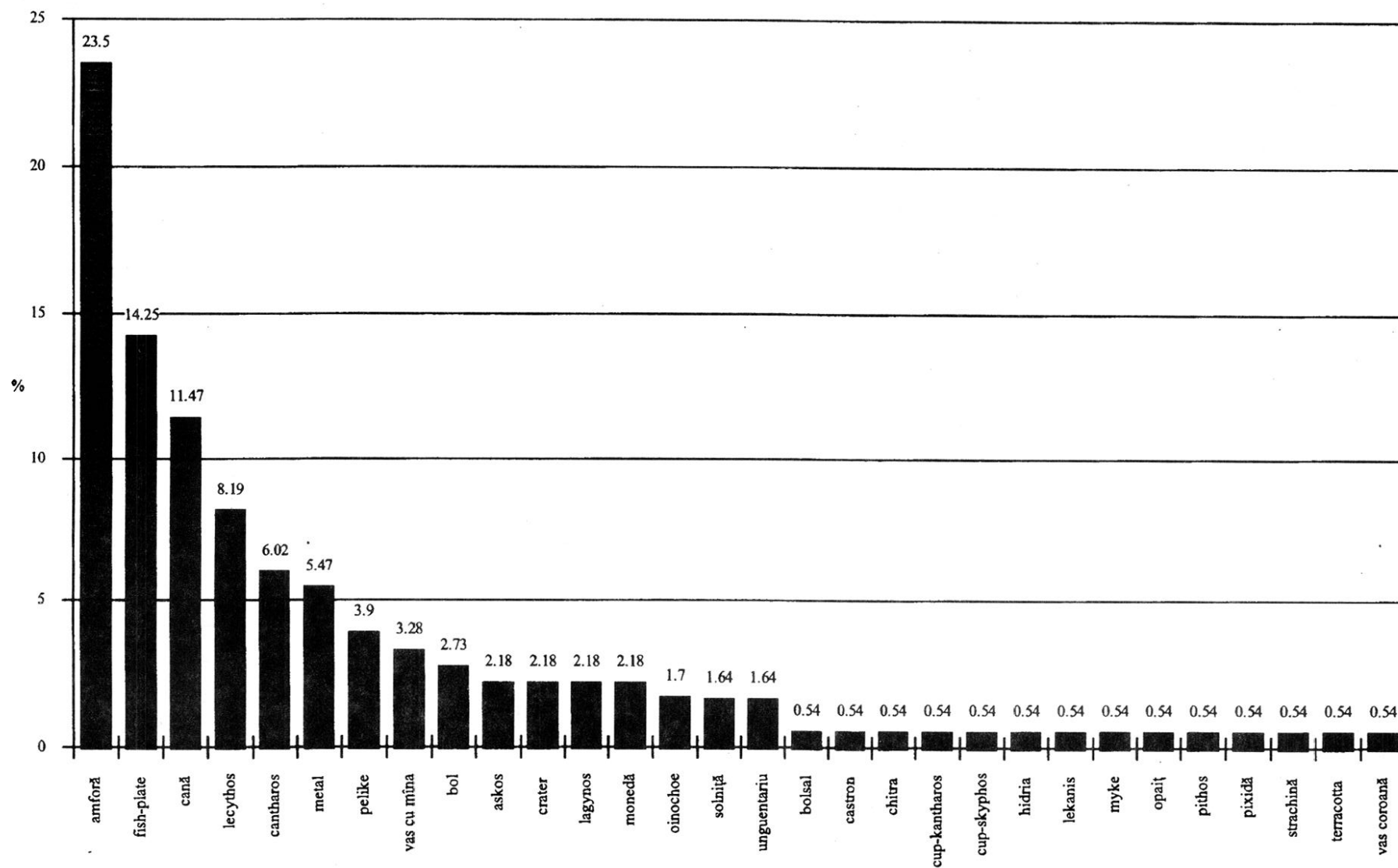

Fig. 6. Organe. Necropola tumulară: frecvența obiectelor din inventarele funerare ale eșantionului de 29 morminte (sec. IV–III a.Chr.).

vestul Mării Negre vor face obiectul unor studii viitoare.

În actualul stadiu al cercetării, observațiile desprinse reflectă caracterul unitar al necropolei de la Capul Dolojman. Aspectele esențiale pentru definirea statutului și a formulei de organizare caracteristice comunității de aici sunt:

1. **menținerea ritului incinerăției și perpetuarea acelorași forme de comportament ritual din secolul VII până în secolul III a.Ch.;**
2. **prezența unor forme de urbanism funerar (grupuri de morminte, alei, străzi);**
3. **evidențierea relațiilor familiale și a ierarhizării sociale.**

Prin punctarea acestor particularități recunoscute în tratarea mormântului ca unitate în sine și articularea lui în grupul familial și social, semnalam, de fapt, posibilitatea identificării unor caracteristici similare transpuse *a fortiori* în structura și evoluția locuirii din vecinătate, adică a Orgamei ca *polis*.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- ALEXANDRESCU, P., *Histria – necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, în *Histria*, II, București, 1966.
- ALEXANDRESCU, P., *Un groupe de céramique fabriquée à Istros, Dacia*, N. S., 14, 1972.
- BEAZLEY, J., *Attic Red Figure Vase Painters*, Oxford, 1963.
- BLONDÉ, FR., *La céramique*, BCH, CXIII/2, 1989.
- BON A.M. et A., *Les timbres amphoriques de Thasos*, Études thasiennes, IV, Paris, 1957.
- BRAŠINSKIJ, I. B., *Greceskij keramiceskij import na Nizhnem Donu v. V–III v.v. do n.e.*, Leningrad, 1980.
- HOFFMANN, H., *Sexual and Asexual Pursuit. A Structuralist Approach to Greek Vase Painting*, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Occasional Paper, 34, 1977.
- KNIGGE, U., *Kerameikos IX. Der Südhügel*, Berlin, 1976.
- KOVACSOVICS, W. D., *Kerameikos XIV: Die Ekterrasse and der Gräberstrasse des Kerameikos*, Berlin, New York, 1990.
- SPARKES, B., TALCOTT, L., *Black and Plain Pottery*, The Athenian Agora, XII/3, Princeton, 1970.
- VENEDIKOV, I., GERASIMOV, T., DREMSIZOVA, C., IVANOV, T., MLADENOVA, Y., VELKOV, V., *Apollonia. Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947 – 1949*, Sofia, 1963.
- ZEEST, I. B., *Keramiceskaya tara Bospora*, MIA, 83, 1960.

ORGAME–ARGAMUM. LA NÉCROPOLE TUMULAIRE FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES:

1988, 1990–1996

RÉSUMÉ

Organisation et topographie de la nécropole

La nécropole à incinération tumulaire grecque d'Orgamé occupe une aire d'environ 120 ha, délimitée à l'est par le dernier *vallum* de la citadelle romaine tardive, à l'ouest par le sommet du Dolojman, au sud et au nord par le Lac Razim.

Le terrain était exploité pour paturage jusqu'à la fin de la dernière guerre mondiale; depuis il a été rendu à l'agriculture. Les amas de pierres et de céramique grecque relevés par les labours agricoles ont attiré l'attention de l'équipe de recherche d'Orgamé/Argamum. En 1988 on a décidé d'explorer la zone par des fouilles. Les résultats d'un premier sondage, situé à 800 m du *vallum* extérieur ouest de la citadelle, ont conduit à l'élaboration d'un programme de recherches systématiques, mis en œuvre par l'auteur des présentes lignes depuis 1990.

On a identifié deux secteurs de la nécropole:

I. le premier, situé au centre-ouest de la nécropole, a livré des groupements funéraires des IVe–IIIe s. av. J.-C.

II. le second, situé du côté septentrional de la nécropole, à proximité du *vallum* extérieur ouest de la citadelle, a livré les plus anciennes tombes grecques, datées de la fin du VIIe s. av. J.-C.

Le nombre total des tombes soumises à l'investigation jusqu'à présent est de 55 (notamment 14 tombes archaïques et 41 tombes classiques et hellénistiques).

Du point de vue topographique on a identifié des segments divisionnaires qu'on peut intégrer à un modèle particulier d'exploitation de l'espace funéraire, reflété dans la présence de structures tumulaires à traits communs, rangées dans des alignements parallèles. On peut les reconstituer, pour l'instant, seulement sur la direction est-ouest, imposée par la présence d'une succession de rues d'une largeur variant de 5 à 7 m, séparées par des intervalles de 15 m.

Structure des tombes

L'aménagement des tombes relève d'un plan circulaire. Elles sont groupées dans des ensembles familiaux qui réunissent de 4 à 8 éléments, disposés différemment sur une surface de maximum 15 m². On a remarqué l'utilisation constante de l'incinération, qui a déterminé des variations dans l'aménagement des tombes:

1. incinération du défunt suivie par la construction de la tombe au-dessus du bûcher.
2. incinération du défunt hors de la tombe:
  - a) probablement à des endroits à utilité familiale, avec la déposition symbolique des cinéraires dans un espace spécialement aménagé.
  - b) dans des endroits à utilité collective, avec la déposition complète des cinéraires dans l'urne.
3. cénotaphes.

Les marques des tombes

On suppose leur existence. Au sein du groupe familial les dimensions de la tombe principale la désignent en tant qu'élément de marquage. Elle représente l'emblème de toute la famille par rapport à la communauté et devient, au cours d'au moins deux générations, le témoin de la pratique d'un véritable culte de la tombe. On a découvert plusieurs indices de l'existence des autels individuels ou familiaux à proximité des tombes.

Offrandes

On a pris en compte 29 tombes bien conservées, choisies parmi les 41 tombes classiques et hellénistiques. Sur les 29 tombes on a enregistré 183 pièces restaurées (céramique et métal). La céramique est représentée par un nombre de une jusqu'à 9 formes. Des objets métalliques ont été découverts seulement dans 10 tombes, un ou deux dans chacune.

Le choix du répertoire céramique semble être déterminé par les exigences du rituel funéraire, traduisant la conversion des utilités quotidiennes en symboles de codification des croyances et des gestes à caractère religieux.

Du point de vue qualitatif et quantitatif du mobilier funéraire, la nécropole d'Orgamé trouve ses parallèles dans les nécropoles des villes grecques nord- et ouest-pontiques (Olbia, Histria, Apollonia) et de la Méditerranée occidentale et centrale (Athènes – Kérameikos).

Des données fournies jusqu'à présent par la nécropole d'Orgamé on peut déduire des éléments essentiels pour la

définition du statut et de la formule d'organisation communautaire, à savoir:

1. le conservatisme dans la pratique de l'incinération et dans les formes du comportement rituel, du VIIe jusqu'au IIIe s. av. J.-C.;
2. la présence des éléments d'urbanisme funéraire (groupements de tombes, allées, rues);
3. la mise en évidence des liaisons de parenté et de la hiérarchie sociale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Orgamé. Nécropole tumulaire: a, le complexe familial du tumulus T IV (fouilles 1990); b, le complexe familial du tumulus T XIII (fouilles 1993).

Fig. 2. Orgamé. Nécropole tumulaire (1991): complexe familial formé par T VI (incinération en urne); T VII (incinération en urne), T VIIbis (incinération en urne), T IX (incinération à déposition symbolique).

Fig. 3. Orgamé. Nécropole tumulaire. Types céramiques fournis par les mobiliers funéraires.

Fig. 4. Orgamé. Nécropole tumulaire. Types céramiques présents dans les mobiliers funéraires (échelles différentes).

Fig. 5. Orgamé. Nécropole tumulaire: a, complexes funéraires; b, fréquence des groupes céramiques dans l'échantillon de 29 tombes (IVe–IIIe s. av. J.-C.).

Fig. 6. Orgamé. Nécropole tumulaire. Fréquence des objets dans les mobiliers funéraires de l'échantillon de 29 tombes (IVe–IIIe s. av. J.-C.).